

Krisen kradser Regeringen og landbrugets forhold på det nordlige Fyn i 1820 set med det store hartkorns øjne

Af *Finn Stendal Pedersen*

I marts måned 1820 besluttede en af regeringens topembedsmænd Jonas Collin, at han som præsident for Det kongelige danske Landhusholdningsselskab ville have en ny oversigt over landbrugets situation udarbejdet. Selv om det kan lyde utroligt efter en nutidig målestok, havde den danske enevældige regering i 1820 ikke nogen ajourført statistik eller beskrivelse over forholdene indenfor samfundets hovederhverv, og man kunne altså heller ikke vurdere, om det var nødvendigt med indgreb eller støtte overfor landbruget, ligesom man ikke vidste, hvorledes landboreformerne i slutningen af 1700-tallet havde virket på længere sigt.

Efter flere års venten besluttede Jonas Collin som sagt at få gjort noget ved denne situation, og da der i tidens løb var nedsat adskillige udvalg til at behandle sagen uden resultat, gik Jonas Collin simpelthen uden om det sædvanlige bureaukrati og skrev den 21. marts 1820 til tre bekendte landmænd for at få deres råd om, hvorledes en sådan beskrivelse skulle udarbejdes.¹ En af disse tre mænd var besidderen af Hofmansgave på Nordfyn Niels Hofman (Bang), der tillige var formand for det i 1818 stiftede Agerdyrkningselskab for det nordlige Fyn.² Niels Hofman (Bang) (1776–1855), der iøvrigt var svigersøn til en af Det kgl. Landhusholdningsselskabs tidligere præsidenter og Jonas Collins mangeårige politiske chef, statsminister Ove Malling, var altså udover at være en kendt naturforsker og landmand også formand for det nævnte agerdyrkningselskab.³ Derfor benyttede han en tilladelse til at vise Collins brev til andre velagtede og Collin ubekendte mænd til at rundsende brevet sammen med sit eget udkast til besvarelse af dette til samtlige medlemmer af agerdyrkningselskabet. Det samlede resultat af dette rundspørge blev derpå indsendt til Jonas Collin, og takket være det kan vi i dag få et indblik i, hvorledes en

række velmenende landmænd fra det store hartkorn i 1820 bedømte landbrugets situation i almindelighed samt dets situation på Nordfyn i særdeleshed.⁴

Jonas Collins tanker om indberetningernes indhold

I sin skrivelse af 21. marts skrev Jonas Collin om sine egne overvejelser bl.a.: »Da de fleste ting på de fleste steder vel er det ene år som det andet, så bliver også den bestandige repetition hvert år trættende for meddelerne og mindsker interessen for sagen. Unægteligen burde imidlertid slige efterretninger fra alle landets egne stifte nytte og deres kundgørelse bidrage meget til at kaste lys på agerbruget, gavne agerdyrkeren og levere sikre data til opdyrkningens historie i fædrelandet, men hvorledes skulle de så indrettes, hvad skulle de indeholde mere? Vel om kvægets tilstand, om sædens indhøstning, sædevarernes beskaffenhed, afsætning, om der er økonomiske selskaber i egnen, hvad disse virke? Hvilke enkelte udmærkede agerdyrkere der findes i egnen, både af de større godsejere og af de mindre gårdejere, både i og udenfor bondestanden? Hvad de virke? Bøndernes kår og tilstand, om den er god, hvormed frembragt, om den er slet, af hvilken årsag? Hvad der betaler sig bedst i den omspurgte egn, animalske eller vegetabiliske produkter? Om der merges eller kunstige gødningsmidler bruges?« Udover en indstilling om, hvorledes de konkrete spørgsmål skulle udformes, ville Jonas Collin gerne vide, hvem der bedst kunne besvare spørgsmålene, og her mere end antydede han sin egen præference, nemlig udmærkede agerdyrkere udenfor embedsstanden, hvor ofte sådanne fuldstændige opgørelser burde foretages, og hvor store indberetningsdistrikterne skulle være. Jonas Collin var i sin skrivelse forbavsende åbenhjertig i sin vurdering af de eksisterende forhold og lagde med sine egne forslag til spørgsmål op til mange kritiske bemærkninger vedrørende statens styreform.

Vi må nemlig huske på, at det danske samfund i 1820 endnu var knuget i enevældens faste greb. Frederik VI, der som kronprins var begyndt så lovende efter statskuppet i 1784, og som sammen med sine rådgivere havde gennemført de bondebeskyttende og bondefrigørende love i 1787 og 1788 og gennem en klog udenrigspolitik fremmet handel og industri, havde nu mere end opbrugt det første tiårs kredit. Der var derfor i årene omkring 1820 ved at rejse sig en undergrundsopinion, der ønskede enevælden afskaffet og erstattet af en fri forfatning, og hele statens embedsapparat blev sat ind for at imødegå disse for den kongelige enevælde så farlige tendenser. Oven i disse problemer kom så yderligere fra 1818 en økonomisk krise, en afsætningskrise

Niels Hofman (Bang), Hofmans-gave, som præsidenten for Det kongelige danske Landhusholdningselskab, Jonas Collin, henvendte sig til i 1820 for at få landbrugets situation belyst. Hofman Bang var formand for det nystiftede Agerdyrkningselskab for det nordlige Fyn, og han foretog et rundspørge til dets medlemmer for at få de rejste spørgsmål belyst.

for landbrugets produkter, som sammen med den af regeringen gennemførte deflationspolitik skabte konkurser, tvangsauktioner og social utilfredshed i store dele af befolkningen.⁵ Så selv om der i 1820 i høj grad var brug for et nøgternt overblik over landbrugets situation, som kunne hjælpe til en fornuftig og tiltrængt reformpolitik, så kunne man samtidig dårligt gennemføre et rundspørge, uden at dette ville medføre en kritik af den hidtidige politik – en kritik, der igen ville medvirke til at undergrave enevældens autoritet. Det var derfor ikke så ligetil en sag at finde frem til de rette spørgsmål og afgøre, hvad det var politisk fornuftigt at indsamle oplysninger om. Der er derfor al mulig grund til at beundre Jonas Collins mod, når han turde risikere sin stilling på dette initiativ, ligesom det vil fremgå af det følgende, at medlemmerne af det nordfynske agerdyrkningselskab med henrykkelse greb lejligheden til kritik af regeringens hidtidige politik.

Det nordfynske agerdyrkningselskabs bedømmelse af regeringens hidtidige politik

Niels Hofman (Bang) besluttede som nævnt at rundsende skrivelsen fra Jonas Collin sammen med sine egne bemærkninger og forslag til medlemmerne af Agerdyrkningselskabet for det nordlige Fyn. Det

skete den 23. april 1820, og de mænd, som ytrede sig i sagen, var følgende: Kancelliråd Elias Møller til Østrupgård,⁶ pastor H. C. Hansen i Skeby,⁷ major J. Bardenfleth til Taaruplund i Aasum sogn,⁸ pastor H. Wandall i Uggerslev,⁹ pastor Monrath i Klinte,¹⁰ amtsprovst P. V. Lütken i Lumby,¹¹ forvalter Strøbech på Dallund,¹² forpagter Lund på Jerstrup,¹³ Madsen,¹⁴ pastor Zeuthen i Skamby,¹⁵ forpagter Heilmann på Margård,¹⁶ pastor Knudsen i Næraa,¹⁷ (mens følgende medlemmer ikke ytrer sig: Niels Møller på Ørritslevgård,¹⁸ landmåler Engelsted,¹⁹ provst Drejer,²⁰ pastor Lassen).²¹

Niels Hofman (Bang) lagde i sit brev af 23. april 1820 ud med en omfattende kritik af systemet: »Forinden jeg tillader mig at ytre mine tanker om de mig af hr. etatsråd Collin meddelte ideer, vover jeg at forudskikke nogle bemærkninger over den måde, hvorpå regeringen for tiden indsanker efterretninger om agerbruget i Danmark. Som bekendt sker sådant igennem amtmændene og herredsfogederne som de, der ifølge deres embedsstilling skulle kunne være i stand til nøje at kende de egnes tarv, som står under deres jurisdiktioner. Men betragter man, hvor mange og forskellige slags forretninger disse embedsmænd har at iagttage, kan man ikke undres over, om de ofte savne tid og lejlighed til på stederne selv at søge de oplysninger, som forlanges, og hvad følger dette kan have indses let.

Anderledes ville det forholde sig, dersom det kongelige rentekammer satte sig i brevveksling med et par af de dueligste og mest dannede landmænd i hvert amt og ved disses hjælp indhentede såvel underretning om de fremskridt, agerbruget gør, som de hindringer, der kunne ligge i vejen. Ved hjælp af sådanne mænd kunne man og drøfte de lovforslag, som angår agerbruget, hvilket skal være skik og brug i England og virkelig kunne fortjene at efterlignes hos os. Man kunne derved have undgået:

De uordener og billige misfornøjelser, som fandt sted ved 8 procentafgiften i 1813.²²

De forskellige principper, hvorefter tiendekommissionærerne ansatte jordernes bonitet i stedet for, at kun den nye matrikels bonitering burde lægges til grund.²³

Det uheld, som ramte så mange af landets egne ved jordernes udstykning i alt for små lodder.²⁴

Skovenes ødelæggelse og mangel på fornødent tilsyn.²⁵

Af disse og mangfoldige andre misgreb ville sikkert flere have været forebyggede, når som sagt lovforslagene havde i forvejen været underkastede erfarne landmænds bedømmelse i forskellige af landets egne. Med al den højagtelse, jeg har for de af mine medborgere, til hvem agerbrugets vel nærmest er betroet, tør jeg med frimodighed påstå, at

de aldrig kunne komme i besiddelse af de lokale kundskaber, som er nødvendige for ej at være udsatte for muligheder af misgreb. Da nu en velhavende landalmue er nationens sande styrke, bør man så meget mere søge at undgå enhver fejl i de offentlige foranstaltninger, der angår denne stand, som disse ofte kunne have sørgelige følger for flere generationer«.

Denne kritik af embedsmændenes manglende forståelse for landbrugets situation vandt genklang hos de øvrige medlemmer, og forpagter Lund på Jerstrup forøgede listen af kritikpunkter ved yderligere at anføre skatteansættelsen efter forordningen af 1. oktober 1802,²⁶ mens Pastor Wandall i Uggerslev foreslog, at man skulle sikre sig indberetninger fra selvstændige landmænd, der turde svare med fornøden sagkundskab og frimodighed, ved at lokke med en offentlig karakter.²⁷

Niels Hofman (Bang)s udkast til spørgsmål

Efter at have afleveret den generelle kritik af regeringens hidtidige mangel på sagkundskab og hensyn til landets vigtigste næringsvej²⁸ foreslog Niels Hofman (Bang) syv spørgsmål besvaret af de forskellige egnens kyndige landmænd og vedlagde sit eget forslag til besvarelse for året 1819 for Lunde herred.²⁹ Dette udkast til besvarelse er det, som de fleste af de øvrige medlemmer forholdt sig til. Spørgsmålene vil blive nærmere gennemgået i det følgende, så her skal det blot fremhæves, at de fandt almindelig tilslutning ved det følgende rundspørge, og at der kun kom tre væsentlige forslag til supplerung af dem.

H. C. Hansen i Skeby præstegård mente, at der tillige måtte fordres underretning om, hvornår vårsæden var blevet lagt, og om hvilken driftsmåde der var almindelig på den enkelte egn. H. Wandall ønskede udover de anførte oplysninger, som han fandt fortrinlige, også anført »bevislige forsømmelser af offentlige indberetninger og befalinger, som sigte til landets vel, f.eks. tilsidesættelse af vejpoliti, hegn og fred, forfaldne eller inpassable broer på offentlige veje og andet mere landpolitiet vedkommende, ligesom det også burde indberettes, hvilke egne eller mænd der udmærkede dem ved iagttagelse af slige gavnlige indberetninger og anordninger«.³⁰ Dette forslag fik stærk støtte fra kollegerne P. V. Lütken i Lumby og pastor Monrath i Klinte.

Svarene på de opstillede spørgsmål

1. Om kornafgrøden i 1819 og hvorledes vintersæden er blevet lagt i dette efterår.
Til dette spørgsmål lød Niels Hofman (Bang)s udkast til svar: »I

Lunde herred har kornafgrøden i det hele været god, da der på denne egn faldt tordenbyger i juni og juli, hvorimod halvøen Hindsholm og andre strækninger af det nordlige Fyn aldeles savnede regn. Høsten indtraf i år usædvanlig tidligt, da man så rug høstet i slutningen af juli måned. Som en følge af den tidlige høst er vintersæden på mange steder lagt i den første halvdel af september og tegner sig meget godt.« Dette blev bekræftet af pastor Zeuthen i Skamby: »I Skamby sogn var afgrøden i sidst afvigte år meget god og rugsæden for det meste lagt i rette tid i bekvem jord.« Heilmann svarede: »Kornafgrøden i året 1819 var af rug og byg temmelig god, mens havre mådelig. Vintersæden lagdes i bekvem jord, men overmåde sildig, først sidst i oktober, hvortil den ufred,³¹ som i særdeleshed på denne egn går så meget i svang, var skylden.« Strøbech på Dallund mente, at der her burde indføjes, at boghveden i 1819 slog totalt fejl.

2. Om kornets afsætning og hvad der for tiden enten fremmer samme eller er der til hinder i n.n. egn

Dette spørgsmål besvaredes af Niels Hofman (Bang) således: »I denne egn opkøbes for tiden intet korn, men bønderne er nødt til at bringe deres varer til købstæderne og sælge dem for, hvad brændevinsbrændere og købmænd ville byde dem. Denne mangel på afsætning vækker ønsket hos flere kyndige landmænd, at regeringen kunne og ville som forud modtage en del af agerbrugernes afgifter i skatte Korn, hvorved kornet fik en afløbskilde, som ville virke på priserne, og hvorved agerbrugeren fandt den lettelse, at han ikke behøvede at forsælge alle sine varer, som nu ofte må ske til hans store tab, da han ej sjældent nødes til at sælge i utide for at udrede skattekvartalets beløb. I stedet for (at) det korn, som regeringen behøver, nu stilles til licitation, ville jo sådant kunne leveres direkte af landmændene, og jeg tror mig forvisset om, at enhver provins, som det blev tilladt at levere det fornødne kvantum korn, ville med glæde yde sådant, ihvormeget der end tales om de vanskeligheder, som ofte skulle finde sted ved skatte Kornets leverance. Araberen yde kun en del af sin agers grøde til statens tjeneste og betaler altså af, hvad han har, mon det ikke kan kaldes en fordel, som landmændene savner i de mere kultiverede stater? Det har ofte været omtalt, at det ville befordre det danske korns afsætning i udlandet, når det kunne tørres, forinden det udskibedes, og når man sørgede mere for dets rensning end hidtil. Hvad det første angår, da fortjener det måske at undersøges, om den fornødne korntørring ej kan ske i vort klima på lofter, som er udsatte for megen lufttræk, og i henseende til kornets rensning må man beklage, at gode kornrensnings-

maskiner er så sjældne i Fyn, at der endnu hersker uvished iblandt Fyns oplyste godsejere, om der virkelig gives nogen sådan.« Forslaget om at betale skatten med korn i stedet for med penge vandt almindelig tilslutning og blev stærkt støttet af Pastor Zeuthen, forpagter Heilmann, Strøbech og Elias Møller til Østrupgård. Den sidstnævnte skrev: »Korn avler enhver jord- og hartkornsbruger og har altså selv midler i hænde, hvormed han kan yde sin skyld til staten, men penge kan han ikke producere eller tilvejebringe, da mangel er overalt, og den ene kan ej hjælpe den anden.« Strøbech på Dallund anførte som begrundelse for støtte til forslaget: »Når leveringen er sket, er skatten betalt, og bonden hjælper sig med blandet brødmel og tyndt øl, så godt han kan, men når kornet er solgt, opstår der mange fornødenheder; pengene udgives eller tabes ved kreditten, og gælden forøger sig. Forbud mod indførsel af fremmed korn, så længe landets eget ingen afsætning finder, var højligt at anbefale.«

Provst Lütken var den eneste, som var uenig i Hofman (Bang)s forslag om, at landmændene helt eller delvis fik lov til at betale jordskatten med korn i stedet for med penge, og ønskede ikke at blive taget til indtægt for flertallets synspunkter i denne sag. Han skrev blandt andet: »Kun et beder jeg Dem om at overveje: Er det rigtigt at lægge det udmarvende skattesystem en ny pude under albuen ved at foreslå en anden udredelsesmåde. Det må siges rent ud og ved hver lejlighed: Landboen svarer for høje afgifter! Hvad enten disse så udredes i korn eller huder, i sedler eller i guld, hvad enten de oppebæres af amtsforvaltere eller af engle.«

At afsætningsproblemerne iøvrigt øgedes af kornets dårlige kvalitet, var der også almindelig enighed om, og den anførte vurdering blev uddybet af Heilmann på Margård og Lund på Jerstrup. Den sidste skrev, at »en af årsagerne, hvorfor bonden ikke lægger sig mere efter rent korn, er nu også den, at de såkaldte købmænd i småstæderne ikke ville betale disse dyrere end det slet rensede. Var salg efter vægt indført (og dette var mest ønskeligt), ville det blive anderledes.«

J. Bardenfleth noterede, at ingen andre udover Hofman (Bang) havde bemærket noget vedrørende emnet kornrensemaskiner, og foreslog, at man søgte hjælp til udbredelsen af kendskabet til disse maskiner hos Fynsk Patriotisk Selskab, der skulle have taget sagen op.

3. Hvad fremme vekseldriften, staldfodringen og fårefoldningen har haft

Vedrørende vekseldriften kunne Hofman (Bang) berette, at den på egen blev anset for aldeles ufordelagtig for de større gårde, mens ejerne af de mindre gårde, som ellers kunne have stor gavn af at indføre vekseldrift, manglede den fornødne kapital til at kunne bære udgifterne

ved at lægge driften om. Forpagter Lund på Jerstrup var imidlertid ikke enig i, at vekseldrift blev anset for at være ufordelagtig for de større gårde, men disse hindredes i at indføre den, fordi de var bundet til at drive gårdene ved hjælp af det indskrænkede og i hoverireglementerne fastlagte hoveri. Forpagter Heilmann anførte, at vekseldrift var bønderne ubekendt på egnen, mens pastor Zeuthen i Skamby kunne fortælle, at bønderne i Skamby sogn i almindelighed havde lodderne inddelt i otte parter med fire års hvile og fire års drift. For de fire år i drift var sædfølgen a) byg uden gødning, b) gødet rug, c) byg, d) havre med kløver. Byen Ullerup brugte dog boghvede i stedet for første byg i tredje år.

Vedrørende staldfodring var det ifølge Hofman (Bang) således, at halv staldfodring blev brugt af ganske få af bønderne, mens en del af hestene på hovedgårdene almindeligvis blev staldfodret på grøn vikehavre.

Vedrørende fårefoldning havde amtsprovst Lütken i Lumby de to foregående somre holdt sine får i flyttefold, og han fandt, at denne indretning fortjente at blive almindelig kendt på de bedre jorder. Heilmann kunne meddele, at fårefoldning var bonden ubekendt på egnen, mens Strøbech på Dallund anførte: »Adskillige bønder på egnen har begyndt at indføre flyttefold for får og gæs i denne sommer. Skulle udfaldet blive gavnligt, vil eksemplet virke til efterfølgelse, og i så fald skal det ved næste indberetning blive anmærket, om forsøget lykkes.«

4. Om ualmindelige sædarters og handelsplanters dyrkning

Vedrørende *kornsorter* anførte Hofman (Bang), at der sidste forår var sået nogle få skæpper sommerhvede ved Ølund, Hofmansgave og Ein-sidelsborg, men selv om den på førstnævnte sted gav 10 fold, mente han ikke, at den ville blive almindelig, da den faldt meget små i kærnen.

Forpagter Lund på Jerstrup anførte, at to-radet byg, som for en halv snes år siden næppe kendtes på egnen, nu blev mere og mere almindelig hos bonden, mens Madsen kunne fortælle, »at flere husmænd her dyrker kanariecorn³² og derved have ej ubetydelig indtægt.«

Vedrørende *ærter* kunne Hofman (Bang) fortælle, »at amtsprovst Lütken har i år begyndt at dyrke tidlige ærter fra Horns herred i Sjælland, og som et sjældent bevis på dette års frugtbare vejrlig fortjener det at anføres, at han i juni måned havde modne ærter, som straks såedes, derefter blev modne i november.«

Om *vikker* fortalte han, »at gule vikker (*Vicia sativa*, var. *ancosperma*), som først siden dette århundredes begyndelse dyrkes i det nordlige Fyn, i år har vokset frodigere end de almindelige sorter. Dens for-

trin for den sorte består formentlig deri, at den falder mindre af; til grønt foder er den lige så tjenlig som denne, men søges ikke så begærlig af brændevinsbrænderne, hvorimod den er fortrinligere til blanding i brød, da den er mindre bitter i smagen end den sorte. Fra den botaniske have i København erholdt jeg 1804 det første parti af denne vikkeart, som nu almindelig dyrkes på flere steder i Fyn og Sjælland, fornemmelig ved hovedgården Taarnholm.« Vikkens stigende anvendelse bekræftedes af Lund på Jerstrup, der anførte, at adskillige bønder nu såede vikke til hø i deres brakjord og fandt sig vel derved.

Flere berettede om *høravlens* udbredelse; således fortalte pastor Zeuthen, at »megen hør bliver her i sognet avlet, dog intet uden til eget brug, *hamp* så meget man behøver.« Heilmann anførte: »Ingen ualmindelige sædarter dyrkes, på hørren nær, som af bonden selv bearbejdes til lærred og dynevår, hvoraf de sælger en del. Håndarbejde kender de intet til.« Strøbech skrev: »Ved indberetning om fremmede sædearters og handelsplanters dyrkning, anses høravlens på denne egn især for at være af vigtighed, og det kunne fortjene at anmærkes, at den havde god eller dårlig fremgang, da et misvækstår som 1819 ikke har en uvigtig indflydelse på bøndernes kår.« Det sidste blev også bemærket af Lund på Jerstrup: »Høravlens blev formedelst den lange tørre ikke så god på denne egn, som den plejer.«

Endelig anførte Hofman (Bang), »at det engelske *raigræs*, som med held har været dyrket ved Hofmangave i henvend tredivede år, begynder at indføres hos adskillige af de større jordbrugere her på egnen, men endnu ej hos bønderne.«

5. Bondestandens kår, om samme forbedrer sig eller tager af, og årsagerne hertil
Her findes i svarene på dette spørgsmål også megen kritik af regeringens hidtidige politik. Alle er enige om, at bondestandens kår er blevet stærkt forringede i de senere år. Det kan især måles ved væksten i bøndernes restancer. Hofman (Bang) skrev således: »Her er ingen godsejer, som ej i det sidste år har fået større eller mindre restancer til gode hos bønderne.« Zeuthen var enig heri: »Som andre steder, så her tvinges bonden til at falde fra velstand til fattigdom, imidlertid er her dog tre byer, hvor, på nogle få nær, enhver kan svare, hvad de skal: Lumby, Ullerup, Steensby.«

Det er et gennemgående træk ved svarene, at det ikke så meget var hensynet til bønderne selv, som det forhold, at godsejerne stod inde for deres bønders skatter og ikke kunne få godsets afgifter hjem, der trykkede.

Var der enighed om de dårlige kår, var der også megen enighed om årsagerne til miséren. Udover alle de allerede anførte misgreb fra re-

geringens side blev synderegisteret udvidet. Hofman (Bang) skrev: »Årsagen til dette uheld ligger ej alene i forandringen i pengevæsenet, hvorved så mange henlagte kapitaler blev reducerede, men fornemmelig deri, at bondens afgifter ej står i forhold til kornpriserne. Det er bekendt, at der i de samme år er sluttede mange tiendeforeninger, som sjældent er bestemt at betales med korn in natura, men derimod fastsatte enten efter hvert års eller middeltallet af de sidste ti års kapitalstakster. Hvor betalingen erlægges i penge, hører man bonden klage, og disse foreninger ville upåtvivleligt vorde til ubodelig tab for yderne, da kapitalstaksten er en pris, som langt overstiger den, bonden får for sine varer.«

Hermed var også pengeombytningen i 1813 og prisfaldet på landbrugsvarer overfor det høje udgiftsniveau inddraget. Tiendeydelser og andre afgifter blev fastholdt på et aftaleniveau, der var indgået i de gode tider, før statsbankerot og afsætningskrise ødelagde de umiddelbare fremtidsudsigter for en god indtjening.

Elias Møller gav en omfattende argumentation for, at skattetrykket var blevet alt for højt. Til underbygning af anken over skattetrykket vedlagde han som bilag en beregning over skatternes udvikling for en almindelig bondegård. For en gård på 8 tdr. 2 skp. hartkorn havde det årlige gennemsnit på de kongelige skatter i årene 1796 til 1800 andraget 34 rdl. 5 mark og 4 skilling, mens det årlige gennemsnit af skatterne for årene 1814 til 1818 havde andraget 231 rbd. 2 mark og 11 skilling. Dette beløb omfattede ikke en række afgifter, som 1. fattigskat, 2. skoleskat, 3. tiendeafgift, som for 1819 var betalt med omtrent 4 rbd. pr. td. htk., 4. herredsfogedkorn, 5. smedeløn, 6. jordemoderløn, 7. befordringspenge for branddirektøren. Elias Møller ledsagede beregningen med bl.a. følgende betragtninger: »Indtil året 1817 betalte, med nogle få undtagelser, enhver bonde sine skatter, men i 1818 og 1819 er restancerne voksede betydeligt og for et gods på 2 á 300 tdr. hartkorn indtil over 2000 rbd., og hvor skal disse komme fra uden bondens eller ejerens eje.«

Det dystre billede uddybedes yderligere af Strøbech på Dallund: »Kommuneafgifter, der stiftedes med rund hånd i velstandens tid, forøger nu med tunge tryk vægten af landmandens byrder, såsom fattigforsørgelse, nye skoleudgifter og lønninger, jordemoderafgifter etc. etc., der i et velhavende land kunne være såre priselige, men under nutidens beklagelige tilstand forøger kuns det onde end mere.«

Til alle disse anførte grunde kom så misvækst i årene 1818 og 1819. Elias Møller anførte, at 1818 havde været et misvækstår, mens Strøbech for året 1819 bemærkede: »I almindelighed mislykkedes i dette år både boghvede og hør ganske total, ligesom og den usædvanlige

mangel på græs og foder havde til følge, at landmandens indtægt af smør og slagtekreaturer var ganske ubetydelig.«

Heilmann havde dog et forslag udover skatteomlægning og nedsættelse: »Kunne ulovligt krohold ganske blive hævet, ville det unægteligt være et stort gode for bondestanden i almindelighed og i særdeleshed på denne egn; thi som oftest tilbringes de fleste aftener og helligdage i krokipperne, som ej alene tager en del af bondens få penge, men berøver hans hus og grund den hjælp og tilsyn, som i agerbruget er nødvendig, og som nu overlades til tjenestepigen og drengen, da karlen såvel som husbonden morer hverandre med at slukke ugens sorger med en tår. Ved Gud er det sørgeligt, når man tænker sig, at ikke alene karlen følger sin husbond, men sønnen sin fader til det ulykkelige sted, hvad under da, at man i ynglingen finder drankeren og i mange andre henseender et slet menneske, nej! Dette onde griber al for mange andre laster med sig til, at jo moraliteten i det hele meget er i aftagende.«

6. *Husflidens fremme og hvad der muligen kunne tjene til opmuntring for samme*
Her mangler vi Hofman (Bang)s udkast, men pastor Zeuthen i Skamby kunne berette: »Husfliden her blandt kvindekønnet er særdeles stor, men mandfolkene tager vistnok kun liden del deri, men enten begiver den mandlige slægt sig ved aftenens begyndelse om vinteren til sengs, når maven først har fået sin tilbørlige fyldning, eller ligger som slagtet kvæg på en bænk, unyttig og uvirksom, eller begive sig hen til brændevinskipper i byerne, hvilke steder, al sædeligheds fordærver, kuns et virksomt politi kunne udrydde; men dette politi, hvor er det hos os? Hvor politimesteren bor i Odense og ej interesserer sig nok for at læge landboens mangfoldige brøst i den kreds, han er sat til at pleje retfærdighed, orden og sædelighed i og er et cirkulære.³³« Zeuthen beklagede sig endvidere over natlige tyverier af lærreder: »De er især følelige på denne egn, hvor konerne har så meget med lærreder og garn at bestille, og det er især dette gods, disse tyverier træffe. Hvorledes skal vores lærreder bleges? Hvor meget tabes ikke ved at bære dem ind og ud aften og morgen? Thi dette er nu højst nødvendigt, hvis man ikke vil se sig en nat berøvet hele vinterens arbejde og møje. Dersom store byer eller flere små kunne forene sig om at få en fælles blegeanstalt og plads tilvejebragt, og der da var tilstrækkelig vagt både nat og dag, alt med skifte, kunne det på denne egn vist nok betale sig, og man må også arbejde på tingenes mulighed, thi således som det er, kan vi ikke have det.« Tyverierne af lærreder beklagedes også stærkt af Strøbech: »Et års flid berøvet ved en nats mindre årvågenhed opmuntrer kuns lidet til forøget anstrengelse.«

7. Om gavnlige forsøg, såsom mergling, spanske fårs indførelse o.s.v. har fundet sted

Her anførte Heilmann: »Mergling eller andre af de nyere forbedringer i agerbruget er ej rigtig kendte, mindre udøvet af bønderne her på egnen.«

Strøbech skrev: »Under de gavnlige forsøg i landbruget henregner jeg og husdyrenes forædling, og deriblandt har erfaringen flere gange bekræftet, at en race af engelske svin, som foruden flere steder også haves på Dallund, er nyttigere for landmanden end den sædvanlige race, som haves i Fyen. De er trivelige, giver mere velsmagende flæsk og fordrer mindre til underholdning end de almindelige. Ved et lige kvantum æde, det være sig til føde eller fedning, vil det altid vise sig, at den engelske langt overgår den almindelige race såvel i trivselighed, som fedme og vægt, og har det endog nogle gange vist sig, at når et engelsk og fynsk svin af lige alder og til samme tid har været sat på sti, har det sidste været halvt magert, når det første har været fuldkommen fedet.«

Sammenfatning

Skal man sammenfatte svarene fra alle de berørte medlemmer af Agerdyrkningssselskabet for det nordlige Fyn, må det generelle indtryk blive, at de alle forholdt sig yderst kritiske til regeringens politik lige siden 1800. Det er generelt, at de alle er utilfredse med jordbeskatningen fra 1802, ligesom pengeombytningen fra 1813 og tiendeafløsningsbestemmelserne fra 1810 giver anledning til utilfredshed. Karakteristisk er det, at de alle mener, at regeringen ville have handlet anderledes, hvis man havde rådspurgt erhvervets folk, før man lovgav om de økonomiske forhold. Afsætningskrisen er lige begyndt, og det er karakteristisk, at de fleste i denne situation vender sig mod den fri indførsel af landbrugsvarer og ønsker en tilbagevenden til skattebetaling med varer i stedet for penge. Her er det faktisk kun provst Lütken, der forsvarer den reformlovgivning og det samfund, som 1700-tallets politiske bestræbelser tog sigte på at fremme. Det er ligeledes karakteristisk, at en række af medlemmerne mener, at man i de nye svære tider må spænde livremmen ind ved at spare på en række af de nye offentlige kommunale og amtslige udgifter, her først og fremmest på udgifterne ifølge fattiglovgivningen fra 1803.

Hvad selve beskrivelsen af forholdene på Nordfyn i 1819 angår, synes det mest påfaldende træk at være, at selv om man nu er mellem 20 og 40 år efter reformlovene og efter den faktiske udskiftning i landsbyerne, så er de driftsmæssige muligheder ved reformerne, såsom vek-

seldrift, hegning og markfred og produktforædling slet ikke slået igennem på bøndergårdene, mens de også kun langsomt er ved at blive indført på herregårdens jorder. Foldudbyttet er i almindelighed også langt under de 10 fold, som det fremgår af et enkelt svar, hvor det før reformerne almindeligvis antages at have været mellem 5 til 8 fold. Interessant er det at bemærke, at et enkelt medlem anfører, at årsagen til, at moderne driftsformer endnu ikke er slået igennem på herregårdene, er, at man endnu får ydet hoveriet *in natura*. Det er klart, at hvis man ikke havde fået afløst hoveriet, men stadig drev avlingen ved hjælp af bønderne, deres tjenestefolk, trækdyr og redskaber, ja så måtte man også affinde sig med at få pløjet og sået på den gammel-dags manér, som var den eneste, man endnu forstod at arbejde efter på bøndergårdene.

Et andet spændende træk ved skildringen er fortællingen om, hvorledes husfliden, specielt hør- og uldtilberedningen, er et vigtigt træk i de nordfynske bønders økonomi her i 1819. Man må jo så bare håbe, at de nidkære præster og forvaltere har foregået deres mandlige sognebørn med et godt eksempel, med al deres forargelse over den fremherskende lediggang og drukkenskab.

Med hensyn til virkningen af Jonas Collins forespørgsel, så resulterede hans høring i, at Det kgl. Landhusholdningsselskab i 1821 fik lov til at henvende sig til 144 kendte landmænd for at få svar på ialt 29 spørgsmål, som man gerne ville have svar på.

Hovedparten af disse 29 spørgsmål, der indeholdt de fleste af de af Jonas Collin oprindeligt foreslåede, kan tilskrives C. F. I. Dalgas' betænkning, men en række kan også henføres til Niels Hofman (Bang)s og hans kollegers indsats. Det drejer sig her først og fremmest om spørgsmålene 6 og 7. De genfindes blandt de 29 spørgsmål med følgende formuleringer: »Udbreder den finuldede fåreavl sig? Er fårefoldning i brug? Staldfodres fårene nogetsteds? Er den indenlandske fårestamme i til- eller aftagende?« og »Er husflid i god fremgang? Er husflids frembringelser kun til eget brug eller også til salg? Hvorledes kunne husfliden opmuntres, for at varerne kunne gå mere i handelen?« Herudover er der grund til at lægge mærke til, at spørgsmål nr. 5, der gav anledning til så mange ubehagelige kommentarer for regeringen, selv om det var foreslået af Jonas Collin selv, udgik i den endelige række af spørgsmål, idet det blev strøget af centraladministrationen ved den endelige godkendelse af spørgsmålene. I det hele er det mest karakteristiske ved de endelige spørgsmål og formuleringer, at man her søgte at begrænse svarernes muligheder til en besvarelse af rent tekniske oplysninger, mens ønskede forslag til forbedringer blev efterlyst med positivt ladede vendinger, der ikke kunne give anled-

ning til kritiske bemærkninger om den hidtidige administration. Disse sidste begrænsninger i spørgsmålene skyldes uden tvivl erfaringerne ud fra svarene fra Agerdyrkningselskabet for det nordlige Fyn, der var alt for åbenhjertige efter centraladministrationens smag. Til gengæld blev resultatet af begrænsningerne så også, at kun meget få af de 144 mænd, som blev opfordret til uden vederlag at besvare spørgsmålene, reagerede på opfordringen. Til sidst blev Det kgl. Landhusholdningsselskab nødt til at engagere en række enkeltpersoner til at beskrive de enkelte amter. Besvarelsen af de 29 spørgsmål skete derfor ved en række enkeltpersoner i de kendte amtsbeskrivelser, der udkom i årene 1827 til 1844. For Fyns vedkommende blev Svendborg amt beskrevet i 1837 af den ovennævnte C. F. I. Dalgas, mens Odense amts beskrivelse udkom i 1843 forfattet af Niels Hofman (Bang)s yngre søn Jacob Aall Hofman (Bang).

Henvisninger

1. De nærmere omstændigheder vedrørende den statistiske kundskab om landbruget i 1820 samt initiativet bag gennemførelsen af en fyldestgørende beskrivelse af det danske landbrug er beskrevet i en af nærværende forfatter udarbejdet artikel: »Kunsten at spørge ret! En gennemgang af de nærmere omstændigheder vedrørende påbegyndelsen af de danske amtsbeskrivelser omkring 1820«. *Bol og By* 1989, 2.
2. De to andre var henholdsvis Janus Balthasar Krarup (1774–1852), sognepræst i Vejrum sogn ved Holstebro, og Carl Frederik Isac Dalgas (1787–1870), landøkonom af uddannelse og ejer af proprietærgården Aldebertsminde i Højen sogn ved Vejle.
3. Oprindeligt hed selskabet: »Lunde og Skam herreders patriotiske Selskab«, og dets vedtægter er bevaret i en afskrift af Elias Møller til Østrupgård, Østrup sogn. Pk. 27/1. Diverse 1660–1909. Østrupgårds godsarkiv. Landsarkivet i Odense.
4. Materialet til den følgende beskrivelse af forholdene på Nordfyn befinder sig alle i en sagspakke benævnt »de forberedende forhandlinger betræffende tilvejebringelse af statistisk-økonomiske efterretninger for provinserne« Det kgl. Landhusholdningsselskabs journalsager 304/1822. Erhvervsarkivet.
5. De åndelige vækkelser og forfølgelsen af deres tilhængere er bl.a. beskrevet i P. G. Lindhardt: *Vækkelse og kirkelige retninger*. Århus 1951, mens en bidende og velopløst skildring af tiden findes hos Jens Engberg: *Dansk guldalder eller oprøret i tugtrasp- og forbedringshuset*. Kbh. 1973. Om den politiske overvågen af borgerne kan bl.a. læses i Michael Helms bog »Det kvalte Demokrati«. Kbh. 1986 om Jacob Jacobsen Dampé (1790–1867).
6. Elias J. Møller (1761–1847) til Østrupgård, Østrup sogn, Lunde herred. Han var født indenfor bondestanden i Svanninge sogn og blev ved giftermål i 1797 ejer af Østrupgård. Han modtog i 1819 Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs guldmedalje for inddæmning af Egense Fjord og udgav siden: *Beskrivelse over adskillige inddæmningsforetagne i Odense amt i Fyen*. Odense 1837.
7. Hans Christian Frølich Hansen (1770–1851), præst i Skeby-Otterup sognekald i Lunde herred 1812–1851.
8. Paul Christian Ditlev Bardenfleth (1774–1837) blev 1814 udnævnt til major og 1827 til oberstløjtnant. Han ejede Thoruplund i Aasum sogn og senere Harritslevgård.

9. Hans Wandall (1774–1846), sognepræst til Uggerslev-Nr. Højrup sognekald 1810–1831.
10. Palle Saabye Monrath (1769–1836), sognepræst i Klinte-Grindløse sognekald 1807–1836.
11. Peter Vilhelm Lütken (1761–1844) sognepræst i Lumby sognekald 1791–1844. Amtsprøvt 1807–1836. Tillagt rang med biskopper 1839. Han beskrives som en mand, der indlagde sig store fortjenester ved at ophjælpe amtets skole- og fattigvæsen og ved at arbejde for industriens og husflidens ophjælpning. Han var endnu i sin høje alderdom kraftig og livlig, agtet fjern og nær.
12. Kancelliråd Peter Strøbech (1770–1832), ved sin død ejer af Anderupgård, Lumby sogn.
13. Kaptajn Søren Henrich Lund af Sjælland fik fra 1. maj 1812 til 1. maj 1826 forpagtningskontrakt på Jerstrup, Grindløse sogn. Gyldensteen godsarkiv pk. 14/8. LAO.
14. Den nævnte Madsen er uidentificeret, men var i 1820 tilknyttet egnen omkring Nørre Næra og Bederslev sogne. Måske er han identisk med den senere forpagter af Uggerslevgård, Mourits Gothold Krog Madsen, født 1797 i Østrup sogn.
15. Frederik Bagger Zeuthen (1767–1851) sognepræst i Skamby 1804–1851. Han beskrives som jævn, åben, jovial, retsindig og velvillig.
16. Forpagter Mathias Vilhelm Heilmann på Margård, Vigerslev sogn, fik ligeledes forpagtning på Uggerslevgård i Uggerslev sogn fra 1. maj 1819 til 1. maj 1833. Gyldensteen godsarkiv pk. nr. 14/5. LAO. Han var søn af præsten i Lunde, Johan Ernst Heilmann og født 1784 i Ørbæk. I folketællingen 1840 var han forpagter på Harritslevgård, Skovby sogn (fra 1829 under Gyldensteen).
17. Hans Joachim Ewald Knudsen (1792–1877), sognepræst i Nr. Næraa-Bederslev kald 1818–1831.
18. Niels Jørgensen Møller på Ørritslevgård, Otterup sogn, (1765–1833), var broder til Elias Møller på Østrupgård. I 1809 købte han det reducerede gods Ørritslevgård af broderen for 33000 rdl.
19. Valdemar Engelsted (1797–1887) var søn af generalmajor Niels Engelsted til Ølundgård, Skeby sogn (død 1816), hvor han boede ved sit ægteskab i 1828. Han fik først landmålerbestilling i 1835, men deltog allerede i opmålingsarbejderne i forbindelse med opmålingen og vurderingen til 1844-matriklen i årene 1811–17, så dette forhold må være forklaringen på stillingsbetegnelsen.
20. Peter Drejer (1753–1825), sognepræst til Østrup-Hjadstrup sognekald 1777–1818. Prøvt fra 1780.
21. Søren Peter Lassen (1785–1877), født i Trondhjem, sognepræst i Østrup-Hjadstrup sognekald 1818–1877.
22. Otte-procentsafgiften var en afgift, der blev indført ved forordning af 14. oktober 1813 som en engangsafgift til at finansiere de ekstraordinære forsvarsudgifter. Den skulle betales af alle varelagre – det være sig rå- eller hjælpstoffer, halvfabrikata eller færdigvarer – bestemt til videresalg samt af husholdningslagre, der strakte sig til mere end et halvt års forbrug.
23. Den nye matrikel, der her nævnes, er forarbejderne til den senere matrikel af 1844, der blev påbegyndt i 1804. Markarbejdet foregik fra 1807 til 1827, men var i hovedsagen afsluttet omkring 1820. Tiendeaflysningerne fandt sted efter forordningen af 8. januar 1810 om tiendevæsenet.
24. Udstykningslovgivningen satte først med loven af 3. december 1819 en effektiv nedre grænse for udstykningerne fra gårdmandsbrugene.
25. Den store skovforordning af 27. september 1805 vedrørende skoves udstykning, vedligeholdelse og fredning havde vel endnu ikke virket her i 1820, og her kritiseres de praktiske kontrolmuligheder vedrørende lovens overholdelse.
26. Skatteforordningen af 1. oktober 1802 vedrørende den årlige afgift af besiddelse, nytte og brug af faste ejendomme omfattede foruden en bygningskat en afgift af jord og ti-

- endeindtægter efter en meget hastig vurdering af nedsatte skatteligningskommissioner. Denne nye skat blev pålignet alle uden hensyn til evt. skatteprivilegier, således også hovedgårdsjorderne.
27. At få en offentlig karakter, d.v.s. at få tildelt en titel eller at få tildelt en højere titel i rangen, end man kunne tilkomme i kraft af sin stilling iøvrigt.
 28. Den generelle følgeskrivelse til Jonas Collin er også i kopi bevaret i Niels Hofman (Bang)s arkiv pk. nr. 78. Forretningspapirer m.m. 1820–29. Hofmansgave godsarkiv. LAO.
 29. Desværre har vi kun bevaret Hofman (Bang)s udkast til besvarelse for de første fem spørgsmåls vedkommende, da den sidste side af udkastet til besvarelse med spørgsmålene 6–8 ikke findes i sagspakken, selv om det fremgår af de øvrige medlemmers kommentarer, at der også har foreligget et udkast til svar på disse tre spørgsmål. Udkastet til svar er desværre heller ikke vedlagt følgeskrivelsen, som er omtalt i foregående note.
 30. Politi betyder her overholdelse af de fælles forpligtelser til vedligeholdelse af veje, hegn og markfred i de enkelte landsbyer. Den lovmæssige baggrund er særligt forordningen af 29. oktober 1794 om hegn og fred.
 31. Ufred betyder her manglende overholdelse af markfred.
 32. Kanariekorn er muligvis lig med kanariegræs af slægten glansfrø, canariensis L., hvis frø anvendes som fuglefoder.
 33. Den ilde omtalte politimester er herredsfoged Marcilius Knutzen, født 1762 i Mandal i Norge og død 1847 i Odense. Han blev 1784 cand. jur. og 1801 samtidig med en udnævnelse til justitsråd herredsfoged og skriver for Odense-Skam-Lunde og Skovby herreder. 1805 blev han desuden birkedommer og skriver i baroniet Einsidelsborg og Kjørup birker. 1819 blev han yderligere udnævnt til birkedommer og skriver i Langesø birk.